

לשוננו לעם

עורכים: שושנה בהט, דוד טלשיר, יוסף עופר

מתוך

כרך מד, תשנ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

תָּלָה שֶׁמִּשְׁמָעוֹ 'הִיָּה תִּלּוּי'

א

בלשון העיתונות הכתובה רווח השימוש בצורה תָּלָה שֶׁמִּשְׁמָעוֹ 'הִיָּה תִּלּוּי'. נסתפק כאן בעדויות מעטות בלבד (על רובן יאה תודה לגב' הדסה קנטור):

"יריתי על בתים בתוך המחנה פליטים, שכביסה תלתה בחלונות שלהם..." (מעריב, סופשבוע, 18.9.1992)

"הסירים תולים על הקיר" (מעריב, בית וגן, 23.2.1986)

"במרכז החדר תולה ציור של אורי ליפשיץ" (רונית ורדי, מעריב, 14.6.1991)

"סביב השולחן הגדול שמעליו תלתה נברשת אדירת ממדים" (יעל גבירץ, ידיעות אחרונות, 21.7.1992)

"השעון השווייצרי הגדול ביותר שנוצר אי-פעם תולה בצידו של בנין בן 35 קומות במדריד (תצלום-רדיו רויטר, בלא תאריך).

יש בשימוש לשון זה משום חידוש: השימוש בפועל תָּלָה כפועל עומד (פועל חד-אַתְרִי) ולא כפועל יוצא (פועל דו-אַתְרִי) ראוי הוא לעיון ולמחקר. כל עוד הוגבלה התופעה ללשונם של עיתונאים בלבד, די היה בפעולתם של עורכים ושל מורים למנוע את קבילותו של שימוש חריג זה בלשון הכללית (התקנית?) של העברית המודרנית. אך בעת האחרונה השימוש חודר בהדרגה גם ללשון הספרות היפה, ומתעוררות שאלות לגבי מדיניות הלשון, שלא הופנתה אליהם עד עתה תשומת הלב הראויה: האם יש מגבלות לקבלתה של לשון הספרות היפה של ימינו כלשון מופת; ואם כן הדבר, כיצד מגבלות אלו נקבעות?

המקרה של תָּלָה מחרף את הבעייתיות בשאלות אלו, משום שהוא מצוי כבר בלשון העברית של ימיהביניים, כגון בלשונו של רש"י, גדול הפרשנים למקרא ולתלמוד (ראה להלן). עולה אפוא שאלה נוספת: מה הן המגבלות לקבלתה של לשון ימיהביניים (גם אם היא לשון מופת ובעלת יוקרה) כקו מנחה ללשון ימינו?

רגילים היו עורכי לשון ומורים לתקן בטקסטים שהובאו בפניהם 'שיבושי לשון', גם אם היו רווחים בקרב הציבור הכותב כתיבה 'בינונית'

(לא-פורמלית). דומה שלא היו חילוקי דעות בין כלל מתקני הלשון, שהשימוש החד-אתרי בפועל תָּלָה ראוי לפסילה ולעקירה. יודעי אנגלית, צרפתית וגרמנית שבין המתקנים הבינו מדעתם, שהכותבים כך הושפעו מאחת הלשונות האירופיות. הפועל hang באנגלית, הפועל hängen בגרמנית משמשים הן כפועל יוצא הן כפועל בערפית והפועל hängen בגרמנית משמשים הן כפועל יוצא הן כפועל עומד, והם שהשפיעו על העברית. ספק אם השימוש של תָּלָה כפועל חד-אתרי הוא תולדה של התפתחות פנימית בעברית, אף ששינוי כזה בערכיות הפועל מפועל יוצא לפועל עומד קיים, כגון: סוכה מריחה, רחל גוזזת, פרה חולבת, העיר מונה (בצד התהליך ההפוך – היינו מעבר מפועל עומד לפועל יוצא כגון הפליג, מיאן בלשון חכמים, ודגדג בלשון ימינו. ראה במאמרי "פועל יוצא המביע את גרימת הפועל העומד", **ביקורת ופרשנות** 3–2 [1972], עמ' 103–106).

בעלי המילונים הדו-לשוניים של העברית המודרנית הושפעו לעתים מן השפה הזרה שהם מזווגים עם העברית, כאשר הפועל המקביל לתלה הוא דו-משמעי. למשל, במילון עברי-צרפתי של אברהם אלמאליח (תשכ"ח), נאמר בערך "תלה": pendre, dépendre, faire dépendre. בהעברת הכפילות הזאת לעברית אלמאליח מסתייע בעדות מלשון המקורות: "תלה הכתוב", שהוא מתרגמו: l'écrit s'est basé sur, ואין כאן אלא טעות בהבנה, שהרי פירוש הביטוי הוא: 'הכתוב הסתמך על...', הכתוב תלה את הלימוד המסוים ב...!"

ב

בדיקה במקורות הלשון עצמה לא העלתה שימוש חד-אתרי בפועל תָּלָה לא בלשון חכמים ולא בלשון השאלות והתשובות של ימי הביניים. לכאורה יש מקומות בלשון התנאים שהפועל תָּלָה הוא חד-אתרי בהם, אולם באמת אין הדבר כן.

שנינו במשנה לגבי סוטה: "אם יש לה זכות – היתה תִּלְּהָ לה. יש זכות תִּלְּהָ שנה אחת, יש זכות תִּלְּהָ שתי שנים" (סוטה ג, ד). אין משנה זו מתפרשת אלא בדרך של השמטת משלימו המוצרך ("המושא") של הפועל תלה, מאחר שהוא עולה בוודאות מן ההקשר, והכוונה היא: 'הזכות תולה את עונשה של האישה הסוטה' (וראה בפירושו של אלבק למקום). בדרך

דומה תרגם גם יאסטרוב במילונו האנגלי לתלמוד ולמדרשים (ערך 'תלי', עמ' 1671): if she has any merit, it will create suspension of punishment for her.

ובמכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דבחוּדש, פרשה ז (מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 228): "והעובר על מצות לא תעשה ועשה תשובה, אין כח בתשובה לכפר, אלא התשובה **תולה** ויום הכפורים מכפר". גם פה הכוונה היא: 'התשובה תולה **את העונש**', כלומר אין הוא מתבצע, אבל אין בה בתשובה כדי לכפר על העברה, ואילו יום הכיפורים מכפר והעברה נמחקת. ואף שיש גורסין כאן "התשובה **תלויה**" (הגאון חפץ בן מצליח), אין גרסת רוב כתבי היד זה ממקומה. ודוק: אין היגיון בגרסה "תלויה", שהרי התשובה ודאית, היא כבר נעשתה.

ובספרא, אחרי מות, כ"י רומי 66 (מהדורת פינקלשטיין, עמ' שמו) מצאנו כתוב: "מיכן אמרו כל שיש בה ידיעה מתחילה וידיעה בסוף **תולה** לו עד שתודע לו ויבא בעולה ויורד". כאן יש ללמוד את הנושא ואת המושא מגרסה אחרת בהמשך: "יש בה ידיעה בתחלה ואין בה ידיעה בסוף, שער הנעשה בפנים ביום הכפורים **תולה** עד שתודע לו ויביא בעולה ויורד" (שם, עמ' שט). משמע, **השער** תולה את **ביצוע העונש**; אין כאן אפוא **תלה** כפועל חד-אתרי, ואפילו לא לכאורה. כך על פי תורת כהנים עם פירוש הראב"ד והר"ש משאנץ, ירושלים תשי"ט, עמ' פ; ותורת כהנים עם פירוש רבנו הלל, ח"ב, ירושלים תשכ"א, עמ' 56. (אבל לפי הנקדן של כ"י רומי: תולה.)

וראיה לניתוח זה בטקסט של הספרא עצמו ממקום אחר: "...אלא יביא חטאת מיד ותִּתְּלָה לו עד יום הכיפורין" (עמ' סז). הפועל **תלה** בא כאן בצורת סביל, ופירוש הדבר שמשוה 'יתלה' את הכפרה.

החיפוש ביד החזקה לרמב"ם ובלשון השו"ת שבפרויקט השו"ת באוניברסיטת בר-אילן העלה מספר מקומות שלכאורה עשויים היו להתפרש **כתלה** דו-אתרי (בצורות **תלה** ו**תלתה**), אלא שהעיון בטקסטים במלוא הקשריהם ביטל מכול וכול את האפשרות לפרשם כפעלים עומדים. מחמת קרבתם של הצירופים האלה למקורות בלשון התנאים, לא ראינו להביאם כאן. אפשר לציין כבר עתה, שאף בלשון ש"י עגנון לא נמצא שימוש כזה.

אלא שהתמונה עשויה להשתנות אם מתבוננים בלשונו של רש"י. במילון בן-יהודה (ערך "תלה" [בעריכת נ"ה טור-סיני], עמ' 7765) מתייחד סעיף למשמעות החד-ערכית של הפועל ("וכפ"ם" = וכפועל עומד), וכל מובאותיו מלשון רש"י הן: "כל דבר תלוי **התולה** ובולט מן האדם ומן הבהמה קרוי ציץ" (רש"י לירמיה מח, ט); "כצוף זה שגדל ומתפשט והולך **ותולה** באויר" (סוטה מח ע"ב, ד"ה שתי ככרות), "שתהא [ציצית] **תולה** ומכה על הקרן, כלומר כשיגביהנה למעלה מן השפה כדי שתהא **תולה** ונוגעת התלויה בקרן" (מנחות מב ע"א, ד"ה שתהא נוגעת), "זנב שהוא [הפרין] **תולה** בו" (מנחות סד ע"א, ד"ה עוקץ), "**תולות** [הביצים] ונחבטות בכיס" (בכורות לט ע"ב, ד"ה דקתליו). ככל הנראה נטל בעל המילון את הדוגמות מן הלקט שאסף יצחק אבינרי **בהיכל רש"י** שלו במהדורתו הראשונה. אבינרי מביא את כל הדוגמות שהזכרנו ומוסיף עליהן עוד שתיים: "מה שתולה מן הרצועות" (מנחות לה ע"ב), "מעפורת הוא סודר **ותולה** על דד הימין" (נידה מח ע"ב). וראה **היכל רש"י**, מהדורה מחודשת, ירושלים תש"ם, כרך א, עמ' תתקקו).

אף אברהם אבן-שושן מביא בערך "תלה" במילונו (**המילון החדש**, תש"ל) את המשמעות של פועל חד-אתרי (ומציין בראש הערך: פ"ו"ע). מלבד שתי מובאות מלשון רש"י (בפירושו לירמיה מח, ט ומנחות סד ע"א) קָלַל גם מובאה (אמנם משובשת) מלשונו של יהודה הלוי: "וְהָאֲנִי חוֹלָה (אצל אבן-שושן: תולה), יִרְדָּה וְעוֹלָה, וְעֵין תוֹלָה לְחֻבָּלִים – אֵינִי?" (**כל שירי רבי יהודה הלוי** [מהדורת ישראל זמורה], א, תל-אביב תש"ו, עמ' 28–29). זו אפוא מטפורה לאנייה התולה את עיניה בחובלים, כלומר הפועל משמש כפועל דו-אתרי ואין כאן השימוש החד-אתרי.

מה חבל שבדיקת כתב-היד למובאות מרש"י נתקלת בקשיים טכניים. אין מהדורה מדעית של רש"י לא לתנ"ך ולא לתלמוד, ולפיכך יש לבדוק בכתב-היד עצמו. המובאה מרש"י למקרא (ירמיהו מח, ט) מתאשרת בשלושה כתבי-יד מתחום איטליה-אשכנז מימי הביניים (כתב-היד טרם תוארכו). תודה למכון המקראות הגדולות באוניברסיטת בר-אילן ולפרופ' מנחם כהן העומד בראשו). אשר למובאות מפירוש רש"י לתלמוד, למובאה אחת (נידה מח ע"ב) יש סיוע מכתב יד אינסברוק (כנראה מתחום אשכנז, אך אין בידנו פרטים על זמנו: מספרו 291, סימנו 8802). לפירוש רש"י למסכת בכורות נמצא כתב-יד רבני מזרחי מן המאה ה"ט. המובאה מבכורות מה ע"ב מתאשרת בכתב-היד, אך בבכורות לט ע"ב בא נוסח

שונה: במקום "תולות ונחבטות בכיס" שבדפוסים בא הנוסח "תליות ונחבאו בכיס...". למובאות מפירוש רש"י למסכתות אחרות (סוטה ומנחות) לא מצאתי כלל כתיב־יד (תודתי למכון רש"י לתלמוד הבבלי באוניברסיטת בראילן ולגב' שרה המר).

בעקבות בדיקה זו עלינו לנקוט עמדה זהירה. ייחוסו של תלה במשמעות 'היה תלוי' אל סמכות תרבותית-לשונית נכבדה כרש"י, עדיין טעון בדיקה. יש צורך לאמת את המובאות בכתב־היד. אין כל ביטחון שניסוחים אלו מעטו של רש"י עצמו יצאו; שמא מתלמידיו או מן האסכולה שלו הם או שמא מעשה ידיהם של מעתיקים ומדפיסים! מובן שגם אם הלשון לשון התלמידים היא, אין לבטל את העדויות מכול וכול, שהרי גם תלמידי רש"י וחוגו כותבי עברית היו, אלא שבכך מתערערת יוקרת המקור. ייתכן ששימוש זה בא לעברית בלשונם של כותבים בתקופות מאוחרות יותר בהשפעת הצרפתית, וייתכן שהגרמנית היא שהשפיעה.

ג

ומה בדבר מופעי חד-אתריותו של תָּלָה בכתביהם של סופרים חשובים בני זמננו? מתברר שהשימוש מופיע בכתבי הסופרים לא רק כשהם מצטטים או מדובבים את הדמויות בסיפוריהם, אלא גם בדברי הסופרים כשהם מדברים בעדם, ולא בדרך מקרה אלא בשיטה ובכוונת מכוון.

אבן-שושן מביא דוגמה ל־תָּלָה חד-אתרי מלשונו של חיים הזז: "למעלה תלתה פרשת שמים רחבה, עמוקה וכחולה ביותר" (דלתות נחושת, הוצאת דבר, תשט"ז, עמ' 192). אלא שהניסוח תוקן במהדורת כל כתבי חיים הזז שהופיעה בחיי המחבר (הוצאת עם עובד, תש"ל, כרך ב, עמ' 95): "למעלה נפרשה פרשת-שמים רחבה, עמוקה וכחולה ביותר".

עדות נוספת מהספרות העברית החדשה אבן-שושן מביא משירי זלמן שניאור. נביא כאן בהרחבה את המובאה מפזמון-דָּלָף:

נִשְׁמַט שָׁהִם, וּבִמְקוֹמוֹ
נִוְצָץ-שׁוֹחֵק כָּבֵד תְּאוֹמוֹ.
פִּידִי! וַיִּצְנַח... שְׁלִישִׁי עוֹלָה,
וְשָׁבַע וְפַל וְשָׁבַע קָם
זֶךְ וְשָׁלֵם, אֶגֶל חָם;

נופל, נופל ועודו תולה!
מעשי-נשים, מעשי נשים!

נביא פה עוד שתי מובאות מן הספרות החדשה (תודה לפרופ' יעקב שויקה, שהעמיד לרשותי את מאגר הספרות העברית בת זמננו שבמחשב אוניברסיטת בר-אילן):

במסגרת הפתח למלונתו של יוסף תלה למן היום הראשון וילון כבד
(יהושע בר-יוסף, בשלוש דרכים, ירושלים 1986, עמ' 15)

וריה טוב של פרים ואדמה מטופלת ומוזנת תלה באוויר
(מאיר שלו, רומן רוסי, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 186)

בספרו של יורם קניוק, היהודי האחרון (הוצאת הקיבוץ המאוחד
וספריית הפועלים, תשמ"ב) מצאתי היקרויות רבות של תלה חד-אתרי:

מעליה תלה צלב גדול (עמ' 311)

שעון ענק תלה מעל הבימה (עמ' 397)

ממול תלתה מודעת ענק של פראמונט (עמ' 305)

בגלל המראה המכוערת והקטנה, שתלתה לצד מכשיר הטלוויזיה הדלוק (עמ' 418)

התמונות שלו תלו בכל הבית (עמ' 353)

למטה בלובי תלו בוודאי עדיין סרטי הנייר הצבעוני... (עמ' 361)

כל ההיקרויות האלו באות בדברי המחבר ולא בדברי הדמויות, ומכאן
שהמחבר רואה בו חלק מהלשון הספרותית שלו. יש להעיר שקניוק משתמש
בצורה תלוי כשהוא נזקק לשם-תואר לוואי, כגון:
הוא ראה... את המעיל התלוי על המיתלה (עמ' 420).

נוכל לחזור עתה לשאלה שפתחנו בה: האם יש לראות בשימוש
החד-אתרי של הפועל תלה שימוש-לשון "תקני", עד שיש להקנותו ללומדים
חדשים וותיקים? אפשר להמשיך על מבוכתו של כותב עברית מודרנית
המבקש להישאר בגבול לשון ה"תקן" את המושג מתחום המשפט: "פקודה
בלתי חוקית בעליל". בפנינו תופעת לשון שהיא חריגה בעליל ואינה נשמעת
לחוקי הלשון מלכתחילה, שכן אפשר להוכיח את מוצאה בלשונות אירופיות
שונות, ואין היא התפתחות פנימית של העברית. על כן אין לראות בה
הוראה, מופת, מסוג "כזה ראה וקדש" שיש לחקות אותה. אולם מאחר שיש
לה עדויות מן העברית של ימי-הביניים, ויש מסופרי ימינו שאינם מתנזרים

ממנה בכתיבתם, עשוי הכותב-לתומו היום לבחור בדרך שימוש זו. לא באנו לאסור עליו את הדבר, ביקשנו רק להעמידו על הצורך **בהכרעה** בשעת בחירתו זו. היא טעונה ידיעה ואחריות! ומכל מקום ודאי שאין להתלהב ממנה ולתבוע ללמדה בבתי הספר, כפי שראינו במכתב שיצא מלפני עורך מעורכי המוספים של העיתונות היומית.

נספח

העורכים הסבו את תשומת לבי לשני מקומות נוספים העשויים להעיד על תְּלָה כפועל חד-אתרי, ואלה הם:

1. בספר חנוך השלישי, שזמנו המאה החמישית לספירה (H. Odeberg, *8 Enoch or the Hebrew Book of Enoch*, Cambridge 1928) נאמר: "ענני גפרית **שתולים** ועומדים כנגד גלגלותם" (עמ' לא, שורה 11; על-פי כתב-יד אוקספורד 1656 משנת 1511). בכ"י וטיקן 228 (משנת 1400) הגרסה היא: "עננים **שתולים** ועומדים כנגד גלגליהם".

לכאורה הרי לנו עדות מן המאה החמישית לפועל חד-אתרי, אלא שכתב-היד המוסרים את העדות מימי הביניים הם ומאזר אשכנז הם, בדומה למובאות מדברי רש"י.

2. בארמית של התלמוד הירושלמי אנו קוראים: "וְתִלָּה לֹון יוֹמָא עד שהיה כל אחד ואחד מגיע לביתו" (ירושלמי כלאיים לב ע"ב; וכעין זה בכתובות לה ע"א).

הקורא עשוי לפרש את המאמר ברוח הכתוב ביהושע י, יב: היום עמד להם. אלא שאין זו הקריאה היחידה האפשרית. תיאור תופעות מטאורולוגיות עשוי לבוא כפועל סתמי בצורת הנסתר או הנסתרת, כגון: "וחלקה אשר לא **תמטיר** עליה תיבש" (עמוס ד, ז), "**תשלג** בצלמון" (תהילים סח, טו). מכאן אפשר להסביר גם את שתי הצורות של הפועל בשני המקומות שבירושלמי: **תלה** (במסכת כלאיים) ו**תלת** (במסכת כתובות). הכוונה יכולה להיות: ה' תלה להם **את השמש** כדי להאריך את היום.